

SLOVENŠČINA V SRBSKIH BERILIH MED DVEMA VOJNAMA

Na osnovi gradiva iz beril, ki so bila v rabi med dvema vojnama, je podana slika o tem, kako je v njih obravnavana slovenščina. Tip slovarčkov, opomb in razlag ter število in izbor predstavljenih pisateljev jasno kaže, da je poudarek bil na slovenskem slovstvu in ne na slovnici. Slovenski jezik naj bi dijaki obvladali le pasivno.

On the basis of material from readers that were in use between the World Wars, a picture emerges of the treatment of Slovene in them. The types of glossaries, notes and explanations and the number and choice of representative authors clearly show that the emphasis was on Slovene literature, rather than on grammar. The Slovene language was intended to be mastered passively by students.

V pričujočem spisu je zajeto gradivo, ki izvira iz sedmih beril, izšlih med letom 1931 (po programu iz leta 1926) in 1940. Berila so bila namenjena tako gimnazijcem, kakor tudi učencem srednjih trgovskih in drugih poklicnih šol.

V osrednjih beograjskih knjižnicah je zelo malo ohranjenih izvodov srednješolskih predvojnih beril: v Univerzitetni in Mestni knjižnici sploh ne, v Narodni pa ni moči najti vseh tovrstnih učbenikov. Vzrok za to je, ker je večina beograjskih knjižnic med drugo svetovno vojno pogorela.

Že bežen pogled na vsebino nam pove, da so v teh berilih slovenski avtorji zelo zastopani. Skoraj vsa besedila so podana v izvirnem (slovenskem) jeziku (s krajšimi slovarčki). V učbenikih dr. Miloša Savkovića se na koncu nahajata slovarja – eden vsebuje manj znane srbohrvaške besede, drugi pa je dvojezičen slovensko-srbohrvaški (vsebuje le besede iz besedil tega berila). Besedila so onaglašena.

Avtorji čitank so sodelovali s slovenskimi literarnimi zgodovinarji, profesorji in pisatelji učbenikov. (Potrditev tega najdemo na koncu berila za IV. razred srednjih šol Magaraševića, Georgijevića in Leskovca: za strokovno pomoč pri izbiri slovenskih besedil se prisrčno zahvaljujejo gđc. Olgi Sterletovi, profesorici iz Ljubljane.)

Edino berilo, kjer najdemo (resda borno) jezikoslovno razlago o slovenščini, je iz leta 1931, za I. razred srednjih šol, avtorja sta Pavlović in Ilić.¹ Že na samem začetku (str. 40) beremo razlago o slovenskem jeziku: »Slovenački jezik je od svih slovenskih jezika našem najbliži: ima malo razlike pri govoru, ali se vidi da se lako može razumeti. To je jedan južnoslovenski dijalekat; njime govore Slovenci iz naše države Jugoslavije, i oni u Koruškoj i Istri. Iz ove dve pesme Tri ptičice i slovenačke Ptičice neso darove vidi se najbolje koliko je slovenački jezik blizak srpskohrvatskom.« V slovarčku ob belokranjski narodni pesmi Ptičice neso darove (zapisal I. Šešelj), beremo: »Kao i u našem jeziku, tako i u slovenačkom, sa malom razlikom u izgovoru, imamo reči klasek, grozdek, zdravje, tretja, sedla (sela), rodovita, obrodile (donele roda), dal (dao), in (i).« V tem berilu beremo samo še ob pesmi Otona Župančiča Sneguljčica (str. 116) opombo: »Napomena o izgovoru: I na kraju izgovara se kao o

¹M. PAVLOVIĆ in D. ILIĆ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za I razred srednjih škola*, IV. izdaja (Beograd, 1931).

zatvoreno: prišel (prišeo), našel (našeo), vzel (uzeo) – v kao predlog čita se kao u; tako i u domov (domou), lov (lou).«

Verjetno ni treba omenjati, da je ta razlaga o izgovoru *l*-ja in *v*-ja zelo poenostavljena. Breznik² nekako v tem času v srednješolskem učbeniku piše o dvoustničnem *w*, ali soglasnem *u*, ter dvoglasniškem *l*, in avtorja bi, vsekakor, lahko bila prevzela njegovo izrazje. Srednješolci se v glasoslovje slovenskega jezika očitno niso poglobljali, želeli so le čim prej obvladati najbolj splošne osnove slovenščine.

Dijaki so v tem berilu brali še Trdinovo (Zakaj se cigani potepajo po svetu, str. 67), Sardenka (Cigan, str. 67–68), Jerajevo (Tiho tiše je po smrečju, str. 83) in Ketteja (Krt modrijan, str. 216).

Slovarčki v tem berilu besed ne navajajo tako, kakor je navada v leksikografiji. V njih na primer ne najdemo glagolov v nedoločniku, temveč v obliki, kakršna je v besedilu, npr.: namenilnik *piskat* je preveden z nedoločnikom *svirati*, malo za tem pa je preteklik *piskal* preveden z deležnikom *svirao*, namesto da bi bili obe obliki zajeti z nedoločnikom.

Učni program iz leta 1926, na katerega osnovi je berilo za II. razred srednjih šol sestavil dr. Milivoj Pavlovič, predvideva kar lepo število slovenskih pisateljev. Na 27. str. knjige najdemo pesem Simona Gregorčiča Lastovkam (brez prevoda, toda s slovarčkom 13 besed). Pesmi sledi kratka pripomba, da je Gregorčič pesnik, čigar pesmi »vsebujejo veliko nežnosti in duše«. Na str. 88 spet najdemo Gregorčiča, tokrat predstavljenega s pesmijo Vojaki na poti (v izvirniku in s 7 prevedenimi besedami). Na 89. in 178. str. sledita pesmi Vide Jerajeve, Zimska pesem in V gozd! tudi v izvirniku. Za zimsko pesem so prevedene le tri besede, za pesem V gozd! petnajst, med temi je treba opozoriti na naslednjo opombo: za 2. os. dvojine sedanjika glagola *iti* (*greva*) piše, da je to stara oblika dvojine. Ta opomba naj bi bralca spomnila, da gre za staro obliko dvojine v srbohrvaščini, ki zdaj ne obstaja več. Na str. 165 je pesem Otona Župančiča Slap, na str. 184 pa Bolni lev, na str. 190 Stritarjev Stari hrast in na koncu (str. 215) basen Orel in srna, ki jo je zapisal Dragotin Kette.

Vsa slovenska besedila³ so torej podana v izvirniku, in jim sledi kratek slovar. Zastopani so večinoma za tiste čase sodobni slovenski pesniki in pisatelji.

Leta 1938 je izšla peta izdaja berila s slovnico za IV. razred srednjih šol, avtorja dr. Milivoja Pavloviča.⁴ V poglavjih, predvidenih za jezikoslovne razlage, se slovenščina ne omenja. Zato pa beremo kar veliko število onaglašanih besedil – S. Gregorčiča Pri zibelki (str. 111), Pavline Pajkove Materinski glasovi (str. 126), Otona Župančiča V tujini (str. 177 – brez prevedenih besed), Dragotina Ketteja Vrabec in lastovka (str. 186) in Adrija (str. 189), Otona Župančiča Doma (str. 217), Dr. Razlaga Domovina (str. 217), Simona Gregorčiča Soči (str. 234), Alojza Gradnika Na Kalemegdanu (str. 290) in Antona Aškercarja Na Ka Le-mejdanu (str. 292).

Milivoj Pavlovič je skupaj z Branislavom Miljkovićem sestavil berilo in slovnico

²SS 1924.

³M. PAVLOVIČ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za II razred srednjih škola* (prema programu od 26. 6. 1926), III. izdaja (Beograd, 1931).

⁴M. PAVLOVIČ, *Čitanka sa gramatikom srpskohrvatskog jezika za IV razred srednjih škola*, V. izdaja (Beograd, 1938).

za šole trgovske mladine.⁵ V njej, ob basni Dragotina Ketteja Vrabec in lastovka, najdemo opombo: »Slovenački je srpskohrvatskom jeziku bliži od svih drugih slovenskih jezika. Sa malo pažnje može se lako razumeti slovenački.« (Basen in slovarček sta prevzeta iz zgoraj omenjenega berila za IV. razred.)

Za IV. razred srednjih trgovskih šol sta avtorja predvidela čitanje Martina Krpana z Vrha, v prevodu Uroša Džonića (str. 160–164) in Aškerčevega besedila Najlepši dan v prevodu Vlad. Stanimirovića. Temu sledi pregled literarne zgodovine (od slovenskih avtorjev so zastopani Vodnik, Prešeren, Vraz, Slomšek, Levstik, Stritac, Gregorčič, Kersnik, Aškerc), na koncu pa, kot zadnjo pesem v berilu najdemo Prešernovo Zdravljico v prevodu Trifuna Đukića. To berilo je edino, kjer so navedeni prevajalci.

V berilu Magaraševića, Gregorjevića in Leskovca za II. razred »srednjih in njim podobnih šol«⁶ iz leta 1938 najdemo celo pet pesmi Otona Župančiča (Mak, Vrabci in plašilo, Breza in hrast, Žabe ter V gozdu), Vida Jerajeva je zastopana z Orjaki na Ajdnu. Tu najdemo tudi dve narodni pripovedi – Peter Klepec in Kralj Matjaž. Sledi Simon Jenko z Obrazi in Ivan Cankar z Dateljni.

Omenjeno berilo za II. razred srednjih šol prinaša v slovenščini tudi uganke, spet samo s prevodom posameznih (maloštevilnih) besed. Za ponazoritev navajam, da so npr. na 58. str. 4 srbohrvaške in 4 slovenske uganke (npr.: »Rojen še oča ni, sin že po strehi leti« – rojen – rođen, že – već, streha – krov / oženj in dim). Na str. 208 pa so 3 srbohrvaške in celo 5 slovenskih ugank. Uganke so Vodnikove (»Rad me ješ brez noge, rajši pa če imam obe« – rajši – radije, če – ako / jajce, piščanec), Stritarjeve (»Dan za dnem grem čez morje, pa ne zmočim si noge« / sonce), Župančičeve (»Biserne brez kril čebele snoči tiho priletele, noč na travi prenočile, davi v sonce se poskrile«, čebela – pčela, snoči – nočas, davi – jutros / rosa) in ljudske. Kakor vsa besedila so tudi uganke onaglašene.

Na str. 148 tega berila, najdemo narodno pripoved Kralj Matjaž. Slovar, ki ji sledi, nam lahko ponazori tudi vse druge slovarčke v berilih. Najprej je, npr. razloženo, kdo je bil »Matija – kralj ugarski i hrvatski, a osvojio je i neke austrijske zemlje (1443–90); slavljen kao pravedan kralj.« Potem, recimo za posamostaljeni pridevnik 'zlati' najdemo prevod 'zlatan novac'. Pridevnik je, torej, preveden z besedno zvezo (sintagmo), čeprav je v srbohrvaščino, seveda, normalno v rabi ravno taka oblika pridevnika, celo z isto grafemsko sestavo in pomenom. Ugotavljamo, da slovarčki takih besed ne navajajo in so torej, uporabni le ob besedilih, ki jih pojasnjujejo.

V naslednjem, III. razredu,⁷ so dijaki po izboru teh treh avtorjev med šolskim letom brali štiri pesmi Otona Župančiča (Otrok in ura, Zlata ptička, Siromak in Na Bledu), dve besedili Ivana Cankarja o Ivanu Cankarju in njegovi materi, Antona Aškercu Kronanje v Zagrebu, Josipa Murna Prišel čas je krog Božiča, Simona Jenka Adrijansko morje in Simona Gregorčiča Nazaj v planinski raj. Vsem besedilom je sle-

⁵M. PAVLOVIĆ, *Čitanka i gramatika za škole trgovačkih omladina*, III i IV deo (Beograd, 1940).

⁶B. MAGARAŠEVIĆ, M. LESKOVAC, K. GREGORIJEVIĆ, *Srpskohrvatska čitanka za II razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

⁷B. MAGARAŠEVIĆ et al, *Srpskohrvatska čitanka za III razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

dil slovarček, opomba o pisatelju oz. pesniku, vprašanja v zvezi s prebranim besedilom in vaje. Kot nekakšne vrste dokaz, da so se dijaki s slovenskimi besedili res trudili, naj bodo tudi obstranski prevodi, napisani s svinčnikom.

Besedilo Karla Cankarja je prevedeno, prevajalec pa ni naveden. Slovarji so narejeni po istih načelih kakor prej omenjeni. Npr. v Župančičevi pesmi Na Bledu (»Z romarskim čolnom / pesem plava, / poletava, / nad jezerom ...«) za besedi romarski čoln beremo: »čun (čamac) kojim se voze romari – hodočasnici, putnici koji idu na otočić u jezeru da povuku zvono u crkvi Bl. Dev. Marije, i tom prilikom nešto požeše (jer to će se ispuniti, po narodnom verovanju)«. Kar zajetno pojasnilo, iz katerega izvemo, kdo so romarji, kaj je zanimivost na blejskem jezeru in kakšno je ljudsko verovanje. V tem slovarčku spet najdemo primer, kjer je zapisan le en pomen (in to ne prvi) besede – glagol *plavati* je pojasnjen kot 'ploviti', kar je v tem primeru pravilno (čoln plava – plovi), čeprav je osnovni pomen tega glagola 'plivati', kar v tem primeru ni navedeno. Besede niso identificirane s sopomenkami, ampak je izbrana le ena možnost prevoda.

Berilo za IV. razred teh istih avtorjev (Magarašević, Georgijević, Leskovac)⁸ je namenjeno predvsem spoznavanju slovanskih narodov, zato tudi tu najdemo veliko slovenskih besedil. Prva je Gregorčičeva pesem Soči, sledi ji Prešernova Vrba, Stritarjev Božični večer, Spomin na Prešerna Janeza Trdine, Cankarjev Gospod stotnik, odlomek iz Župančičeve Dume, Bevkovo besedilo Panslavisti, Levstikov Martin Krpan z Vrha, Cankarjeva Desetica, Mejnik Antona Aškerca in prevedeno besedilo (spet brez imena prevajalca) Frana Finžgarja Na tetrijeba. Tudi to berilo ima enako zasnovo kot prej omenjeni dve: besedilo, slovar, vprašanja v zvezi z besedilom, vaje.

V knjigi dr. Miloša Savkovića Jugoslovenska književnost, primeri stila i jezika, za VII. razred srednje šole (iz leta 1939), nam avtor že na 37. str. predstavi Valentina Vodnika z dvema pesmima, Ilirija oživljena in Moj spomenik. Na 138 beremo Prešerna (Slovo od mladosti, Sonetni venec, Matiji Čopu in Krst pri Savici). Stanko Vraz je predstavljen v prevodu (ni napisano čigavem) – Đulabije, Soneti, Rok i staza, Bjelana. Na koncu so še Levstik, Jenko in Jurčič. Besedila v tej knjigi nimajo zaznamovanih naglasov. Slovar je tokrat na koncu knjige, skupaj s srbohrvaškim slovarjem manj znanih besed, po obliki pa je podoben že omenjenim slovarčkom, ki sledijo besedilom.

Tudi v tem slovarju so besede navedene v obliki iz besedila: preteklik glagola *bati*, tj. *bal* je preveden ravno tako s preteklikom 'bojao, plašio'. Rod. ed. 'borega', kakor je zapisano v besedilu, v tej obliki najdemo tudi v slovarčku, v oklepaju pa imenovalnik 'bori' – prevod pa ima najprej 'jadan, slab', potem v oklepaju rod. 'jadnoga, slaboga'. Števniki pridevniki nimajo vseh oblik in števil v enem geslu, ampak so posamično navedene le oblike iz besedila: im. ed. m. spola *en* /jedan/, im. mn. ž. spola *ene* /jedne/ in im. ed. sr. spola *eno* /jedno/.

Jugoslovanska književnost za VII. razred srednje šole, iz leta 1939⁹ zajema samo biografije slovenskih pisateljev in splošna pojasnila njihovih del (enako tudi vseh srpskih, hrvaških ipd.). V tej knjigi ni izvirnih besedil, marveč samo posamezni citati, zapisani sicer v slovenščini, vendar v cirilici. Glede na to, da avtor v okviru razlage

⁸ *Srpskohrvatska čitanka za IV razred srednjih i njima sličnih škola* (Beograd, 1938).

⁹ Avtor je M. Savković.

navaja večinoma le posamične povedi, v knjigi ni nobenega slovarja. V tem berilu so z življenjepisi in razlago zastopani Janko Kersnik, Simon Gregorčič, Anton Aškerc, Fran Finžgar, Ivan Cankar in Oton Župančič.

V berilih, ki so jih uporabljali v srbskih srednjih šolah med dvema vojnama, je moč najti kar veliko slovenskih besedil. Pesniki so večinoma predstavljeni z več pesmimi (Vodnik, Prešeren, Gregorčič, Župančič), pisatelji z najbolj značilnimi odlomki ali besedili, predstavljena pa je tudi ljudska ustvarjalnost z narodnimi pripovedmi ali ugankami. Besedila so večinoma podana v izvirniku, prevedenih je le nekaj (Karel Cankar, Fran Finžgar, Stanko Vraz itn. ter besedila iz berila za šole trgovske mladine), ime prevajalca pa je zapisano malokrat. Besedilom sledijo vaje in/ali vprašanja ter naloge.

Slovarji so vsi diferencialni: zajemajo le besede, ki imajo različno grafemsko sestavo in različen pomen. Besede so večinoma identificirane samo z enim ustreznikom ali z daljšo razlago, ki zajema tudi zgodovinska in njim podobna dejstva. V slovarjih ne najdemo običajnih slovničnih informacij, kakor je v leksikografiji navada: to lahko pojasnimo s pomanjkanjem prostora, pa tudi s tem, da v berilih sploh ni bila predvidena slovnična razlaga slovenskega jezika. Omenjena besedila so bila le ponazarjanje slovenščine, ni pa bilo predvideno, da bi se slovenščine dijaki tudi naučili. Razlage v zvezi s slovensko slovnico ne najdemo niti v slovnicaх srbohrvaškega jezika, uporabljanih v tedanjih srednjih šolah.

Slovenska besedila v medvojnih berilih, ki so bila v uporabi v Srbiji, imajo pasiven pomen – seznanjanje dijakov z oblikami slovenskega jezika in približevanje slovenščine srbohrvaško govorečim. Izbor besedil omogoča dokaj izčrpen pogled na slovensko slovstvo: v medvojnih učbenikih je bilo bolj poudarjano seznanjanje s slovenskim slovstvom kakor s slovnico.

SUMMARY

The paper deals with readers that were in use in Serbia between 1931 (the program dating to 1926) and 1940. Since most Belgrade libraries burned down during World War II, not all copies of interwar readers have been preserved. Slovene authors are well represented in the readers; the texts are mostly given in Slovene, to which glossaries are provided the students. These glossaries are differential, in which the words are glossed only with their equivalents and without grammatical information. Grammatical explanations are generally short, since it was not intended that the students would learn to speak Slovene. In high schools students were to become acquainted with the forms of Slovene and only that aspect of Slovene literature that would bring Slovene closer to speakers of Serbo-Croatian was to be exhaustively represented.